

УДК 374.71:371.38:329.15:39(=161.2) «192»

Л. І. Єпик

**ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАКТИКУМІВ З
УКРАЇНОЗНАВСТВА ДЛЯ РАДЯНСЬКОГО І ПАРТІЙНОГО
АПАРАТУ В СЕРЕДИНІ 20–Х РР. ХХ СТ.**

Однією із найважливіших проблем новітньої історії України можна вважати мовну, вирішення якої наклало відбиток на перебіг соціокультурних процесів усередині країни та на її відносини з іншими державами. Це пояснюється тим, що мовна проблематика не локалізується у сфері суто лінгвістичних явищ і відносин, а пов'язана з цілою низкою особливостей, які стосуються соціальних і культурних аспектів буття суспільства.

Для вироблення стратегічних напрямів мовної політики з метою використання її потенціалу у справі консолідації нації необхідно дати відповідь на запитання, в яких аспектах і яким чином мова реалізується як фактор об'єднання держави та самоідентифікації нації, визначити взаємозв'язок і взаємовплив мови та інших сфер суспільного життя – політичної, національної, культурної, регіональної.

Реалізація сучасної мовної політики України неможлива без ретельного і неупередженого дослідження лінгвістичної політики радянської влади, особливо в період українізації 20–30-х рр.

Політика українізації стала предметом наукових розвідок відомих українських істориків: С. Кульчицького [1], Я. Верменич [2], В. Даниленка [3] та інших. Окремі аспекти українізації партійного та радянського апарату висвітлювалися у роботах К. Мануїлової [4] та Д. Овчаренка [5]. Тим не менше, особливості практичної роботи з реалізації мовної політики у середині 20-х рр. залишилися не розкритими, або зовсім випали із історичного контексту.

Однією із таких проблем стала організація діяльності практикумів з українознавства для державних службовців України у 20–30-х рр. ХХ ст. Саме дослідження цього явища дає можливість визначити українізацію не тільки як політику, спрямовану на запровадження української мови у всі сфери суспільного життя України, перш за все у діловодство і побут, а цілеспрямований комплекс заходів з вивчення основ української мови, літератури, історії і географії України.

Державний службовець повинен був в певній мірі володіти цими знаннями і на цій підставі вважатися українізованим і відповідати своїй посаді. Поступово назва курсів із «ліквідації української неписьменності» змінюється на «практикуми з українознавства» [6, с. 55].

Форсоване створення таких практикумів починається після постанови ВУЦВК і РНК УРСР від 30 квітня 1925 р. «Про заходи термінового проведення повної українізації радянського апарату», яка передбачала застосування досить жорстких заходів при повному переведенні функціонування радянського апарату на українську мову до 1 січня 1926 р. [7]. Зокрема, заборонялося брати на роботу співробітників, які не володіють українською мовою і передбачалося звільнення вже працюючих, які не пройшли курси українознавства [8]. Крім того, всі працівники органів влади в адміністративно-територіальних одиницях, утворених за національною ознакою, мали обов'язково володіти українською мовою.

Однією із проблем, з якою зіткнулися інструктори з українізації, була елементарна неграмотність частини діловодів і відповідальних працівників. У доповідях окружним інспекціям зазначалося, що люди, відповідальні за діловодство, не знають не лише української, а й російської мови [9, с. 134]. У таких умовах лекторам з українознавства доводилося розробляти спеціальні програми, застосовувати найрізноманітніші методи для того, щоб не тільки навчити елементарної української мови, дати основи українського діловодства, а й одночасно прищепити інтерес до української історії, географії та літератури. Спочатку лектори давали знання з фонетики, граматики та стилістики української мови [10]. Для закріплення теоретичних знань використовувалися самі різні практичні вправи. Насамперед, це було написання документів українською мовою або переклад документів з російської мови [11]. Під час проведення цієї роботи всі слухачі записували новий фразеологічний матеріал з обов'язковим наступним запам'ятовуванням.

Найбільш цікавою формою навчання, на наш погляд, було інсценування. Кожен слухач мав підготувати доповідь українською мовою на обрану тему, прочитати її перед аудиторією, після чого слідував розбір, виявлення помилок і закріплення нових слів. Доповіді стосувалися, в основному, політичних подій, наприклад, соціально-економічного становища СРСР, святкування 1 травня, землеустрою на Україні, ліквідації неписьменності тощо [12].

Фактично, основний акцент у навчанні української мови робився на оволодінні слухачами діловою та політичною лексикою. Цьому сприяло і вивчення окремих тем з історії, які розглядалися одночасно з мовною практикою. Зазначимо, що деякі теми з історії України розглядалися разом з обов'язковим аналізом політики радянської влади, як, наприклад, питання про земельну власність в період феодалізму розкривалося в порівнянні із тогочасною сільськогосподарською політикою радянської влади в Україні [13]. Щомісячно лектори звітували до губернії про кількість вичитаних годин і зміст роботи практикуму. Один із звітів мав такий вигляд [14]:

Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка № 16 (275), 2013

**Лист запису проробленого матеріалу на курсах українознавства при
Алтинівському райвику для радянських і партробітників. Червень
1925 р.**

Кількість годин	Опрацьований матеріал
3	Інценування. Доповідь про сільськогосподарський податок. Слухач Потапова Доповідь про кооперацію – Марченко Записування фразеологічного матеріалу
2	Інценування. Доповідь про оборону радянського союзу та становлення червоної армії – Ковтун
2	Розбір: виправа паперів, записування фразеологічного матеріалу, читання й переказ невеликих оповідань
2	Інценування. Доповідь про конфлікт Східно-Китайський залізниці – Дяченко. Записування фразеологічного матеріалу, читання, переказ оповідань.
3	Інценування: доповідь про селян, що виграли позичку – Калій. Виправа паперів, записування фразеологічного матеріалу.
2	Інценування: доповідь «Землеустрій на Україні» – т. Римаренко Перевод із російської на українську ділових паперів, читання і переказ оповідання.
3	Інценування – доповідь про куркуля, середняка, бідняка – Лапін Перевод із російської на українську ділових паперів Запис фразеологічного матеріалу, читання і переказ оповідань
3	Розбір і виправа паперів написаних дома Доповідь про щеплення овочевих дерев – Пулюк Читання оповідання, запис фразеологічних зворотів
3	Розбір і виправа паперів. Загальна характеристика первісного комунізму на добі родового побуту. Родовий побут у слов'ян-українців. Література та творчість, що видбиває добу родового побуту на Україні – «Захар Беркут»; обрядові пісні, заговори, голосіння, байки.
3	Розбір і виправа паперів. Феодальне суспільство. Феодалізм на Україні. Княжа доба феодалізму на Україні. Київ-Печерський патерик, заповіт Володимира, «Слово о полку Ігореві». Земельна власність в добу феодалізму і сучасний земельний закон Радвлади та сільсько-господарча політика Радвлади.

Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка № 16 (275), 2013

2	Доба торговельного капіталізму. Культурне становище України в XVI–XVIII ст. Релігійна унія, братства, друкарні, школи, література й творчість (думи та історичні пісні). Виправа паперів
3	Перевід паперів із російської на українську мову Запис фразеологічного матеріалу, читання, переказ оповідань
2	Виправа і розбір паперів. Запис фразеологічного матеріалу
2	Повторення пройденого
Всього 35 годин	Секретар комісії по українізації (підпис)

Невід’ємною частиною курсів українознавства був випуск газет, журналів, де слухачі ділилися своїми враженнями, писали невеликі замітки, навіть, іноді, вірші. Відсутність цензури робила ці дописи вартісними для розуміння ставлення службовців до українізації. В якості прикладу наведемо статтю із «Журналу із життя Бахмацьких курсів 2 ступеня практичного діловодства, сдрукованого по матеріалу слухачів курсів до стінної газети «Дорослий учень» 5 червня 1925 р.» (орфографія і стилістика оригіналу збережена).

«Треба вчитися української мови – так пропонувала нам, службовцям різних установ, місцева влада Райвиконком і вчитися обов’язково, бо хто цього не буде робити, той буде усунений з своєї посади...

Такий кінець пропонування каже, що це не жарти, да й з газет видно, що теж саме проводиться в різних місцях України, через що треба з цим рахуватися тай браться за працю, бо по який час нема бажання бути, як там сказано «усуненим з посади».

Перші часи навчання проходили якимось веселіше: слухачив було більше, між ними й сам заступник голови райвиконкому. Далі стало рідчать, бо одні слухачів – звільнені з посади, другі – переведені в установи інших місць, треті по своїм службовим обов’язкам не мають часу завжди бути на лекціях, а де-які ім тільки відомо чого перестали ходити, а між цим й сам голова райвиконкому і хоть де які службовці з’явилися нові, а все ж таки наша аудиторія кожен раз буває рідковата.

Навчання наше дається туговато, особливо в граматичній частині. Все те граматичне вивчення, котре було 18–20 років назад – повилітало далеко з голови, а через те тепер усякі дієметники, прикметники, пні, наростки, приростки, підмети, присуди і т. і. тобі здається новиною, котра ніяк не лізе в голову. Да й не диво, бо голова твоя забита службовою працею, котра ніяк не вміщується в службові часи і перейдеш до хати, там треба зробити то те, то друге, і який тепер не великий день, а все ж таки його мало і захоплює ночі. Знайдеш хвилинку, коли б можна глянути у підручника навчання, як тут біля тебе з’являється твоє чадо, питає що це ви, тато, робите, що це таке, що то: тут підлізе друге, там

лізе до гурту, штовхаються, роблять крик і вся твоя праця пропала. Тако твоє навчання бувши батьком і мавши дітей, котрих не сьогодні так завтра треба сдводити теж до школи. І тот недалеко 5 червня, коли треба викласти все те, чому й навчився я з своєї роботи, наприклад, хотів би такої як ця. Бачиш, що мало чому навчився і граматику треба держати недалеко від себе. Ясно здається за такий короткий час курсів не можна всього і вхопити це за як не лічиш вищезазначених поміх – свою службову працю ведеш на російській мові, листування службове одержуєш на такій же мові, а це вже й поміха у твоїй українізації, і тоді тільки, як навколо все буде українізоване й сам станеш таким же – може бути доповнення того, в чому тепер має недостатність. Остається тільки бажати, щоб українізація пройшла скоріше і навколо тебе одночасово. 21 травня 1925 р. Слухач Х. Ільченко» [15].

Як бачимо, головними проблемами особисто для себе автор вважає недостатню кількість годин для вивчення української мови, російськомовне оточення і діловодство, перенавантаження на роботі. Тим не менше, різноманітні форми практичної роботи, природно, сприяли закріпленню навичок української розмовної мови, і розвитку інтересу до самої мови [16].

По завершенню курсів відбувався іспит, в залежності від результатів якого службовці або отримували можливість спокійно працювати, або, якщо оцінки були не зовсім задовільні, проходили ще додаткові курси і знову здавали іспит. Слухач Ільченко, до речі, попав до другої категорії, тобто здав іспит не зовсім вдало, тому, скоріше за все, його навчання ще продовжилося [17].

Незважаючи на складності українізаторської політики більшовицької влади у 20–30 рр. ХХ ст. результати були вражаючими, як у сфері запровадження української мови у діловодство, навчання, побут, так і з точки зору процесів національного відродження і формування української нації [18].

Процес українізації різних верств населення України потребує досліджень у напрямку особливостей формування самої української мови (орфографії, морфології, стилістики), забезпечення прав національних меншин на користування рідними мовами і, особливо, на вплив форсованої українізації на мовні права означеної категорії населення України. Цікавим, але малодослідженим залишається питання викладання історії України у середині 20-рр. ХХ ст., особливо формування тогочасної концепції історичного розвитку українських земель.

Список використаної літератури

1. **Кульчицький С.** Курс – українізація // С. Кульчицький Родина. – 1999. – № 8. – С. 110–122.
2. **Верменич Я.** «Українізація» 20-х – 30-х рр. ХХ ст.: зміст та основні напрямки / Я. Верменич, В. Даниленко // Україна ХХ ст.: Культура, ідеологія, політика : зб. статей. – К., 2003.–

Вип. 7. – 128 с. 3. «Українізація» 1920–30-х років : передумови, здобутки, уроки : [монографія] / [В. М. Даниленко, Я. В. Верменич, П. М. Бондарчук та ін.]. – К. : НАН України, Ін-т історії України, 2003. – 392 с. 4. **Мануїлова К.** Українізація партійного апарату в національних адміністративно-територіальних районах південно-західного регіону Української РСР (1920–1930 рр.) / К. В. Мануїлова // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету, 2012. – Вип. XXXII. – С. 239–243. 5. **Овчаренко Д.** Українізація службовців державних та партійних установ Миколаївського округу у 1920-і роки. [Електронний ресурс] / Д. В. Овчаренко // «Гілея (науковий вісник)» : зб. наук. праць. – К., 2009. – Вип. 23. – Режим доступу до журналу: http://www.nbu.gov.ua/portal/-Soc_Gum/Gileya/009_23/Gileya23/I7.pdf. 6. **Державний архів** Сумської області (далі ДАСО), ф. Р4563, оп. 1, спр. 727, 90 арк. 7. **ДАСО**, ф. Р4563, оп. 1, спр. 727, арк. . 8. **ДАСО**, ф. Р4563, оп. 1, спр. 727, арк. 55. 9. **ДАСО**, ф. Р4563, оп. 1, спр. 980, 438 арк. 10. **ДАСО**, ф. Р4563, оп. 1, спр. 980, арк. 84–85. 11. **ДАСО**, ф. Р4563, оп. 1, спр. 980, арк. 89. 12. **ДАСО**, ф. Р4563, оп. 1, спр. 980, арк. 121. 13. **ДАСО**, ф. Р4563, оп. 1, спр. 980, арк. 218. 14. **ДАСО**, ф. Р4563, оп. 1, спр. 980, арк. 94. 15. **ДАСО**, ф. Р4563, оп. 1, спр. 980, арк. 145–146. 16. **ДАСО**, ф. Р4563, оп. 1, спр. 980, арк. 180. 17. **ДАСО**, ф. Р4563, оп. 1, спр. 980, арк. 98–98зв. 18. **Богущий Ю.** Політика українізації, її досягнення в освіті і науці. Українська культура в європейському контексті [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://libfree.-com/167103075kulturologiyapolitika_ukrayinizatsiyi_dosyagnennya_osviti_nautsi.html

Єпик Л. І. Організація діяльності практикумів з українознавства для радянського і партійного апарату в середині 20-х рр. ХХ ст.

Стаття присвячена одному із аспектів більшовицької національної і мовної політики в Україні в 20-і роки, а саме українізації радянського і партійного апарату. Автор, використовуючи раніше не опубліковані документи, доводить, що українізація була цілеспрямованою політикою радянської влади, суть якої полягала не тільки у запровадженні української мови у всі сфери суспільного життя України. Архівні джерела свідчать, що це була система виховання національних кадрів, які повинні були не тільки досконало володіти українською мовою, але й знати основи української історії, літератури і географії. Саме таким чином підготовані спеціалісти повинні були стати носіями комуністичних ідей, свого роду з'єднуючою ланкою між більшовицькою владою і населенням України.

Наведені у статті документи із фондів Державного архіву Сумської області (звіт про роботу практикуму з українознавства, допис одного із слухачів курсів) є цінними свідченнями практичної діяльності радянської влади у мовній сфері у середині 20-х рр. ХХ ст.

Ключові слова: українізація, партійний апарат, державні службовці, практикум з українознавства.

Епик Л. И. Организация деятельности практикумов по украиноведению для советского и партийного аппарата в середине 20-х гг. XX ст.

Статья посвящена одному из аспектов большевистской национальной и языковой политики в Украине в 20-е годы, а именно украинизации советского и партийного аппарата. Автор, используя ранее не опубликованные документы, доказывает, что украинизация была целенаправленной политикой советской власти, суть которой заключалась не только во внедрении украинского языка во все сферы общественной жизни Украины. Архивные источники свидетельствуют, что это была система воспитания национальных кадров, которые должны были не только в совершенстве владеть украинским языком, но и знать основы украинской истории, литературы и географии. Именно таким образом подготовленные специалисты должны были стать носителями коммунистических идей, своего рода связующим звеном между большевистской властью и населением Украины.

Приведенные в статье документы из фондов Государственного архива Сумской области (отчет о работе практикума по украиноведению, сообщение одного из слушателей курсов) являются ценными свидетельствами практической деятельности советской власти в языковой сфере в середине 20-х гг.

Ключевые слова: украинизация, партийный апарат, государственные служащие, практикум по украиноведению.

Yepik L. I. The Organization of Workshops on Ukrainian Studies for the Soviet State and Party Apparatus in the mid 20's of the Twentieth Century

The author of the article gives the documents which weren't published earlier. These documents show practical directions of introduction of Ukrainian language into the activity of the Soviet staff in Ukraine at the beginning of the 20th century.

The materials from the archives notice about strengthening of attention to preparing, up-bringing and putting out the staff of the native nationality into the staff of the party and state bodies, bringing teaching of the Ukrainian language at schools, organization of cultural-educational establishments, publication of books, newspapers and magazines in Ukrainian language and the language of the national minorities.

In fact, it was a complex program of fundamental teaching to Ukrainian language, learning of Ukrainian literature, history and geography. Some months' courses for learning Ukrainian language and Ukrainian Studies were created for state personalities. Sometimes these courses existed formally, though their visitors could be discharged from their working places in case of

failing this exam. At the beginning of such courses many party and economic employees attend them only sometimes. As a rule, they communicated among themselves in Russian or in mixture of Ukrainian and Russian languages. Their reports also were not given in Ukrainian.

Nevertheless strong and persistent policy in the sphere of language gave its certain positive results. The documents say that at the beginning of 30th of XX century Ukrainian language confirmed its position in all spheres of public life in Ukraine.

Key words: ukrainization, party apparatus, civil servants, workshop Ukrainian.

Стаття надійшла до редакції 25.03.2013 р.

Прийнято до друку 23.04.2013 р.

Рецензент: д. іст. н., проф. Падалка С. С.